Paandöken

Hak'kın Yanında, Halkla Beraber.

7 AĞUSTOS 1995 PAZARTESİ

ERZURUM

FİYATI: 15.000 TL.

Azadi, Şeyh Sait ve İsyanın Nitelikleri

ANALİZ

Okt.Dr. Yavuz ÖZDEMİR*

Biz bu makalemizde Azadi Örgütü'nün özellikleri, Şeyh Said'in örgütle ilişkisi ve Şeyh Sait isyanı olarak ifade edilen isyan hareketinin aşımlasını** yapmak niyetindeyiz. Bu niyetimizden dolayı önce örgüt ismi olarak seçilen bir nevi örgütün kendisini tanımlayan ve amacını ifşa eden bir kavram olan AZADİ kavramı üzerinde duracağız.

Azadi lenguistik anlamı itibariyle, hürlük, serbestlik, güktür (1) manalarını taşımaktadır. Siyasi literatürde ise; istiklal ve bağımsızlık anlamlarını ihtiva etmektedir.

Yürürüne Azadi kavramını koyarak, maksadını bu kavramın muhtevasında şunan Azadi Örgütü bağımsızlık düşüncesini benimseyen ve daha çok 1918 den sonra vücut bulan gizli Kürt örgütlerinin koalisyonu idi.

Azadi örgütüne vücut veren bu örgütlerin üzerinde ittifak sağladıkları konu bağımsızlıktı. Bunun ötesinde ayrılıklar ortaya çıkıyordu. Şöyleki, örgütlerin bir kısmı üniter bir yapılanma öngörüsüne sahipken, bazen de dini bir yapılanma vurgusunu yapan Kürdistan İstiklal Cemiyeti gibi (2) bir örgüt ile buluşma sağlanabiliyordu.

Bu yönleri ile Azadi Örgütü Sultan II Abdul hamid'e karşı muhalefetin koalisyonu olarak doğan İttihat ve Terakki'ye benziyordu. Her ikisi de gizli bir muhalif koalisyondu.

Azadi Örgütü, Erzurum'da kurulmuş ve merkez olarak Erzurum'u tercih etmiştir. Kendisinden önceki Kürt örgütlerinin merkezi genelde İstanbul iken (3) Azadi merkez olarak Erzurum'u seçerek, merkezi hükümet açısından bir taşra örgütü olarak doğarken, kendisi açısından amacı na siyasi ve coğrafi açıdan uygun bir merkez yaratmıştı.

Merkezini amacına uygun olarak Erzurum'da yapılandıran Azadi Örgütü'nün kuruluş tarihi kaynaklarda farklı olarak verilmektedir. Ancak kaynakların tümü de 1920-23 tarihleri arasını işaret etmektedirler.

Kaynakların örgütün kuruluş tarihi hakkında verdikleri bilgilerin örtüşmemesi illagal ve gizli oluşunun yanında dış temas eksikliğinden kaynaklanıyor olmakla beraber, örgütü kuran çevrelerin Sevr Projesi'nin ortaya çıkışından Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar siyasi bir ümit taşıdıkları dikkate alınır ise, Azadi gibi radikal bir organizasyonun Lozan sonrasında yapılandırıldığına hükmedilir.

Nitekim Azadi Örgütü Diyarbakır Şubesi Başkanı Ekrem Cemil bu konuda düşüncelerimizi kuvvetlendiren şu bilgileri vermektedir: "1923 senesinde akd edilen Lozan muahedisinde İngiliz emperyalist devleti bütün dünya devletlerine meydan okuyarak Sevr muahedenamesi ile temin edilen Kürt hak ve istiklalini ayaklar altında çiğnedi.* İngiliz devleti Kürt'ü esir pazarlarında köle gibi Mustafa Kemal ve Bağdat Kralı Faysal'a sattı.

Bu feci, elim akibet Erzurum Kürt liderlerini uykudan uyandırmıştı."(4)

Demek oluyor ki, istekleri doğrultusundaki açılımların kapanmaya başlanması ve uluslararası zeminin beklemedikleri bir şekilde kayması ile Azadi Örgütü'nün kuruluş çabaları ivme kazanmıştır. Bu durum bizi Azadi Örgütü'nün 1923 yazı sonrasında kurulduğu noktasına götürmektedir. Örgütün ilk kongresinin de 1924'te yapılması (5) bizim düşüncemizi iyice kuvvetlendirmektedir.

İllagal, gizli, radikal, ihtilalci ve politik vasıflı merkezi Erzurum olan 1923 senesi yazı sonrasında kurulduğunu ifade ettiğimiz, amacını ismin de göstergeleyen Azadi Örgütü'nün kurucuları ve en tanınmış üyeleri şunlardı:

"Cibranlı Halit Bey (Erzurum'daki merkez şubesi başkanı), Kör Hüseyin Paşa (Haydaran Milisleri Komutanı, Malazgirt şubesi başkanı), Hasenanlı Halit Bey (Milis Komutanı, Varto şubesi başkanı), Yusuf Ziya Bey (Eski milletvekili, Bitlis şubesi başkanı), Cemil Paşa ailesinden Ekrem Cemil Bay (Diyarbakır şubesi başkanı), Seyyid Abdulkadir Efendi (İstanbul Şubesi başkanı.) (6)

Kurucularına dikkat edildiğinde "Örgütün çekirdek kadrosunu kent soylular değil (Bir kaç kişisel etki dışında), deneyimli askerler oluşturuyordu.(7) Çekirdek kadrosunda askeri nitelikler taşıyan kişilere yer verdiği anlaşılan Azadi Örgütü bölgesel güçleri de pragmatik bir yaklaşımla organizasyonuna dahil etmeyi ihmal etmemişti. Hatta Azadi Örgütü neticede "Kürt subayları, şeyhler, toprak sahipleri, Osmanlı Parlamentosunun eski üyeleri, TBMM üyeleri, tüccarlar, gazeteciler, hukukcular, öğretmenler, veterinerler (8) gibi elit ve güç eksenli tabakaları amacı doğrultusunda bünyesine almıştı.

Gizlilik esasına dayalı, hücre sistemini benimsemiş, üyelerinin birbirlerini parola (örgüt) isimleri ile yani kodlarıyla tanıdığı, gizlilik dışında tanımanın yasak olduğu Azadi Örgütü'nde ilişkiler gizli yollardan daha yüksek bir heyet üyesinin aracılığıyla sağlanıyordu. Üyelerinin hiç bir sebeple örgütün adını açıklamamalarını isteyen Azadi'nin sırlarını açığa vuranlar ağır cezalara çarptırılıyorlardı. (9)

Bir çok yönleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne öykündüğü anlaşılan Azadi amacı doğrultusunda Türkiye sınırları dışında kalmış olan bölgelerdeki Kürt subay ve ileri gelenlerle de anlaşabilmişti. (10)

Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bölgesel bir ihtilal hazırlığı ve bağımsız bir Kürdistan amacını yüklenmiş olan Azadi Örgütü (11), kısa sürede Bitlis, Darahini, Elaziz, Diyarbakır, Urfa ve Siirt'in yanı sıra bir çok yerde örgütlenmiş çalışmalarını daha geniş bir alana yaymak için çabalamıştır.(12)

Bu meyanda çalışmalarını yürüten Azadi, Doğu'da II.Mahmut döneminde yerel emirliklerin merkezi Osmanlı yönetimi tarafından ortadan kaldırılması ile halkın siyasi, ticari, beşeri ve benzeri bütün sorunlarıyla ilgilenen ve bölgede sözkonusu yapı değişikliği sonucu devlet tarafından da korunduğu için kısa zaman da yerel iktidar odağı haline gelen Nakşibendilerle (13) de özel anlamda ilişkiler kurmuştu. Azadi Örgütü'nün Nakşibendi şeyhleri ile ilişkiye girmesinin sebepleri şunlardı:

1-Çok geniş bir kitle tabanına ve finasman kaynaklarına sahiptiler.

2-Şeyhler sayesinde hareket dinsel bir görünüm kazanıyor, bu da hareketin kitleselliği açısından vazgeçilmez bir olanak oluşturuyordu.

3-Geleneksel arabulucu rolleri ile son derece bir etkiye sahiptiler. (14)

4-Şeyhlerin mezralara kadar ulaşan ağ organizasyonuna sahip olmaları.

Yukarıdaki sebeplerle ilişki kurulan şeyhler arasında konumuz itibariyle özel konumu olan Şeyh Sait, Doğu bölgesinin en zenginlerinden olup, gezip dolaştığı yerlerde özellikle "Zazalar" arasında büyük bir etkinliğe sahipti. (15)

Zazalar arasında etkili olduğunu belirttiğimiz Şeyh Sait, bir medrese alimi ve bir tasavvuf şeyhiydi. (16) Nakşibendi tarikatına bağlı olduğu bilinen Şeyh Sait Azadi Örgütü merkez şubesi Cibranlı Halit Beyin akrabası idi. (17)

Erzurum'un Hınıs ilçesine bağlı Komsar'da oturan (18) ve aslen Palulu olan Şeyh Sait, Azadi Örgütü'nün kurucularından ve aktif üyelerinden Bitlis eski milletvekillerinden Yusuf Ziya aracılığı ile örgüte dahil edilmişti. (19)

Örgüte katıldıktan sonra harekete geçmiş ve bağımsız bir Kürdistan ikna çabalarına başlamıştır. Şeyh Sait sözkonusu çabalarını yürütürken Azadi Örgütü'de kongre çalışmalarını yürütmüş ve neticede Şeyh Sait'in de katıldığı ilk kongresini 1924'te gerçekleştirmiştir. Bu kongreden iki önemli karar çıkmıştır:

1-Kürdistan'de genel bir ayaklanma başlatılacak ve bunu bağımsızlık ilanı izleyecekti. Ayaklanma bütün ayrıntılarıyla planlanacak ve bu iş uzun zaman alacağından katılanlar kendilerinden beklenen görevlerle ilgili olarak tam bilgilendirileceklerdi.

2-Harekete gerekli dış destek İngiliz, Fransız ve Ruslar'dan sağlanmaya çalışılacaktı. (20)

Kongre sırasında, kongrede alınan kararların tatbikine geçen Azadi Örgütü temsilcileri bu sıralarda ortaya çıkan Nasturi İsyanı'nın bastırmakla görevlendirilen birliklerde görev yapan kendilerine yakın buhlukları subayları da harekete geçirerek, gittikleri yerlerde örgütün propagandasını yaptırmışlardı.Bu subaylar,İhsan Nuri,Vanlı Rasim, Fuşit, Tevfik Cemil ve Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya'nın kardeşi Rıza'ydı. (21)

1924'te Erzurum'da gerçekleştirilen sözkonusu gibi kongrede en geç 1925'e kadar Türkiye açısından bölgesel Azadi Örgütü esasta ayaklanmanın başlangıç tarihini 21 Mart 1925 yani 1925 yılı Nevruz Günü olarak öngörmüştü.(22) Azadi Örgütü genel amacı doğrultusunda faaliyetlerini gizlilik içinde yürütmeye çalışırken ,Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bölgede yapılan faaliyetlerden haberdar olmuş ve 11 Eylül 1924 tarihinde Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanlığı) İstanbul vilayeti yetkililerine ayaklanma ile ilgili emirler vererek bazı kişilerle temaslar yaptırarak önemli bilgiler elde etmiştir.(23)

Sözkonusu çevrelerin bilinen niyetlerinin farkında olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, mahallinden aldığı bilgileri de bahsettiğimiz temaslar sonucu elde ettiği bilgilerle örtüştürünce Azadi Örgütü'nün yaptığı isyan hazırlıklarını sezinlemiş olacak ki, örgütün temel taşları olarak tavsif edebileceğimiz Cibranlı Halit ve Yusuf

n sebep tavsif edebileceğimiz Cibranlı Halit Ziya'yı tutuklamış, bazı kişileri yaka için takibe başlamıştır.

Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya'nın rak askeri mahkemede yargılanma güvenlik tedbirleri alınarak Bitlis'e eri sonrasında mahkemede Şeyh ifadesine [illegible]

Mahkemenin daveti üzerine yaşl ce göstererek Hınıs'ta ifade veren büyük bir tedirginliğe kapılmış olacağ li yer değiştirmeye başlar. Buradan hem takipten kurtulmak hem de fikir na ulaştırmak olsa gerektir.

Azadi Örgütü ise, deneyimli beyin ve lider kadrosunu kaybederken, Merkez Şubesi Başkanı Cibranlı Halit yerine Sait'i getirerek (24) faaliyetlerini dırmaya çalışmıştır.

Azadi Örgütü'nün liderliğine getirilen Sait ilk olarak Hınıs'tan 27 Aralık 192 rihinde Kırıkhan Köyü'ne gelmiş ve ka "Şeriat-ı Garray-ı Ahmediyye" için ha geçmek şeklinde açıklamıştır.(25)

Bu beyan, hazırlanmakta olan devlet hareketin sadece görünen bir kısmını etmekte ve diğer boyutlarını eksik bıra Biz eksik bırakılan boyutları ortaya çıkı mek amacı ile hareketin sebepleri üze duracağız.

13 Şubat 1925 tarihinde "Piran Olayı" üz rine ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı'nın sebepler şunlardır:

1-Sevr Projesi ile bağımsız bir Kürdist ümitlerinin Lozan Antlaşması'nın imzalanma sonucu erozyona uğraması.

2-Azadi Örgütü'nün kuranların iç ve d konjöktürün siyasi zeminin kendi amaçlar açısından tıkanmış olduğunu düşünmeleri (26)

3-Bölgenin coğrafi yapısının uygunluğu

4-Bölgenin gelenekselci yapısı.

5-Bu gelenekselci yapıdan dolayı bir çok dönemde devletle karşı karşıya gelme ve bü türlü bütünleşememe.

6-Bölgede ötedenberi yaşanan asayişsizlik.

7-Bölge ile merkez arasında enformasyon eksikliği.

8-Bölge üzerinde 1800'lü yıllardan itibaren emelleri doğrultusunda politikalar takip etmeye başlayan Rusya ve İngiltere gibi devletlerin bölgede milliyetçilik fikrini kültürel ve siyasi bazda motive ederek ajitasyon yapmaları.

9-Merkezi hükümetin laikleştirme reform larıyla yaşanan değişimi kendileri açısından tehdit hissetmeleri.

İsyanın bu sebeplerini Olson, şu ifadelerle bize sunmaktadır: "İsyanda çok önemli bir olay, unsur ve gelişme de rol oynadı. Liderlerin çoğu Ankara'da'kı merkezi hükümetin laikleştirme reformlarıyla bir şekilde tehdit edilen toprak larını, malları için pazar üstünlüklerini ve hu kuk sistemi üzerinde kontrollerini korumak istemekteydiler."(27) Daha doğrudan bir ifadey le bölgede yerel iktidarları ellerinde tutanlar, inkılap hareketlerinin iktidarlarını kaybetme korkuları ve korumak istekleridir.

Sebepler yumağının (28) kullanımı sonucu yapı ve karakkterini analiz ettiğimiz Azadi Örgütü'nün planlayıp hazırladığı Şeyh Sait İsyanı şu neteliklere sahiptir:

1-Gizli ve politik bir örgüt tarafından planlan mıştır. Demek oluyor ki, isyan örgütlü ve plan lıdır.